

LEGENDE POPULARE GEOGRAFICE

Prof. IOAN ȘTEFAN HANCIU, Seminarul Teologic Ortodox Alba Iulia

ABSTRACT: Geographical popular legends. Put together, the legendary fancies on the origin and toponymy of mountains, hills and waters personify a real Romanian spiritual geography.

In conceiving the legends referring to the genesis of the natural forms, the popular creators start from observing the distinctive features of some rocks, valleys and rivers; then they associate these specific data with comparative terms, making up a story around each of these analogies.

Keywords: legend, toponymy, natural forms, folklore, genesis

Strânse laolaltă, plâsmuirile legendare despre originea și toponimia munților, dealurilor, apelor întruchipează o adevărată geografie spirituală românească.

În conceperea legendelor care vorbesc despre apariția formelor naturae creatorul popular pornește de la observarea elementelor particularizatoare ale unor stânci, văi, izvoare; asociază apoi aceste date specifice cu termeni comparativi, însăilând în jurul fiecărei analogii câte o poveste.

Configurația Stâlpilor Detunatei sugerează prezența unor uriași pietrificați; imaginația brodează pe nucleul acestei asemănări o întâmplare fantastică în care conflictul iscat într-un grup de uriași se stinge prin preschimbarea acestora în stânci. Astfel ia naștere *legenda Detunatei*.

Fantezia populară apropie imaginea cursului intempestiv și tumultuos al Oltului și a mersului domol al Mureșului de existența a două personaje cu caractere contrastante, unul "zburdav", celălalt "domol din fire"; din analogie se dezvoltă narațiunea legendară despre întrecerea dintre cei doi frați, a căror participare la proba competitivă explică, după cum istorisește povestea, de ce Mureșul coboară din munte "ușurel de tot", în timp ce Oltul "a rămas de merge viforos" (*Legenda Mureșului și Oltului*).

Textele care explică legendar ivirea

munților, râurilor, izvoarelor atestă îndeobște modificarea condiției umane a personajului, prin trecerea acestuia în regnul mineral. Având un sens genetic – din această mișcare a umanului spre mineral rezultă ape, stânci, dealuri, văi etc. – schimbarea de identitate a eroului se produce ireversibil și pentru totdeauna.

Pietrificarea păstorului din legenda despre stânca și izvorul din Valea Poșăgii este generată de o stare depresivă acută, datorată unei iubiri nefericite. Preschimbarea trupului feciorului în stâncă și a lacrimilor acestuia în izvor se declanșează spontan, eroul însuși fiind autorul și obiectul propriei metamorfozări. Analogia dintre cele două ipostaze ale personajului se distinge fără dificultate: gemetele și plânsul păstorului se prelungesc în susurul dureros al izvorului, dorul amar se materializează în substanța densă a pietrei.

De nenumărate ori în prefacerea care motivează prezența unui munte sau a unei ape intervine decizia supremă a ființelor mitice de rang superior, cu puteri suverane. Formarea râurilor Mureș și Olt din corpurile a doi feciori de împărat este săvârșită de forța divină invocată de împărăteasa-mamă, dornică să reabiliteze înțelegerea dintre copiii dezbinați (*Legenda Mureșului și Oltului*). Pământul, reprezentare importantă în ierarhia făpturilor mitologice păgâne,

pedepsește crimele uriașilor, paricidul și omorârea zânei (*Legenda Detunatei*), deschizându-se și înghițind trupurile celor doi îndrăgostiți, în timp ce trăsnetele și limbile de foc ieșite din fierberea adâncurilor pietrifică siluetele gigantilor (*Stâlpii Detunatei*).

Gândirea creatoare populară închipuie deseori ridicarea dealurilor, colinelor, movilelor, prin diverse moduri de manifestare ale uriașilor, strămoșii mitici ai oamenilor. Unele construcții, cetăți (Țețina, Stâncă și Ocră din Bucovina, Radomir și Piatra, în județul Olt, Deva și altele), poduri și o serie de movile aminteac de existența legendară a uriașilor (O. Bîrlea, *Folclorul românesc*, București, Editura Minerva, 1981, vol. I, p. 116).

În memoria localnicilor, movilele din Câmpul Burcilor și din vecinătatea satului Ibănești – Botoșani ascund osemintele unor giganti care, înaintea oamenilor, ar fi viețuit în aceste ținuturi.

Era firesc ca legendele etiologice geografice să preia și să adapteze din textele legendare cosmogonice motive, imagini, idei. Multe din legendele populare cosmogonice atribuie crearea pământului cuplului Dumnezeu-dracul. Viziunea asupra genezei pământului rezultat din colaborarea celor două forțe provine din timpuri străvechi și are, după părerea unor cercetători, o obârșie traco-iraniană. Acest strat cultural primar se regăsește în povestirile legendare care înfățișează pe diavol cufundat în adâncul mărilor, spre a aduce lui Dumnezeu lutul pentru plămădirea pământului. Ulterior cele două prezențe demiurge se dezbină, dar pornirile diavolului, orientate spre acțiuni distructive, devin în fapt mobilul unor acte creatoare. Principiul negativ participă la procesul genezei: *“Ia necuratul un ciocan în mână și prinde a trânti (...) în pământ. Și atât a pălit cu muchia ciocanului în pământul lui Dumnezeu, c-a rămas bietul pământ bortit, cum se vede, nu neted și drept ca o față de masă, cum era la începutul pământului”* (T.

Pamfilie, *Povestea lumii de demult*, București, Librăriile Socec și C. Sfetea, 1913, p. 18)

Există și relatări legendare, ce-i drept puține, în care geneza formelor din natură nu implică participarea unor ființe mitice. Muntele Piatra Arsă este rodul muncii unor ciobani care aruncă între Vârful cu Dor și Jepi lutul depozitat în urma unei furtuni, pietrificându-l apoi prin ardere (*Legenda muntelui Piatra Arsă*). Personajele nu se includ în galeria reprezentărilor mitice; ele aparțin realului, dar acțiunea lor intră în sfera fabulosului.

Cu total sporadic, unele legende izvorăsc din realitatea concretă și rămân la nivelul verosimilului, fără a sonda dimensiunea fantasticului.

Obârșia Fântâniei Calului, din Valea Almăjelului, se explică printr-o izbitură de copită în pământ; pare credibil ca într-un loc băntuit de atâtea izvoare, precum Valea Fântânilor, o lovitură puternică să provoace țâșnirea apei.

De câte ori gândirea imaginativă populară formulează răspunsuri despre formarea colinelor, văilor, apelor, paginile de legendă care le sunt consacrate cuprind simultan și explicarea toponimiei acestora.

În legendele despre originea formelor naturale accentul cade pe ideea genezei, interesul pentru toponimie fiind secundar; construcția narativă se dedică predilect modului în care s-au întruchipat munții, izvoarele, lacurile etc.

Cealaltă mare categorie de legende, exclusiv toponimice, relevă preocuparea unică a creatorului popular pentru atribuirea apelativelor. Narațiunile de acest gen menționează existența unor culmi, poieni, ape, în afara oricărui gând de plăsmuire legendară privind obârșia acestora. Sâmburele epic gravitează doar în jurul fixării unui nume pentru diversele obiective geografice naturale. Ficțiunea populară localizează evenimentele legendare în preajma unor stânci, râuri, izvoare etc., cărora le transferă apoi numele eroilor din

povestiri. Pârâul și Valea Dediului, Valea lui Pinte, Dealul lui Gherman, Dealul lui Ivan, Piscul lui Mircea, Fântâna sau Șipotul Gâdesii, Movila Răbuia sunt denumiri care immortalizează personajele Dediu, Pinte, Gherman, Ivan, Mircea (Ciobanul), Gâdeasa, Răbuia din legende.

Uneori formulările toponimice privesc starea socială a protagoniștilor: apelativul Vârful Ciocoacei vizează poziția de clasă a personajului feminin al legendei, iar Stânca, Piscul și Valea Doamnei reprezintă termeni toponimici care au în vedere postura de soție de domnitor a eroinei (soția lui Negru-Vodă, în *legendele despre Stânca, Piscul și Valea Doamnei*).

Mai rar, numele se relaționează cu vechi statute profesionale aparținând personajelor; Dealul Portarului se numește astfel după funcția unui slujbaș al domnitorului (*Legenda despre Dealul Portarului*), după cum îndeletnicirea unui grup de străjieri moldoveni, care păzeau un drum împotriva năvălirii tătarilor, a sugerat denumirea stâncii din apropierea lor, Piatra Străjii (*Legenda despre Piatra Străjii*).

Correspondența dintre toponimic și numele personajelor care susțin epicul legendei predomină; arareori povestitorul derivă apelativul unei forme de relief de la conținutul unei întâmplări istorisite de legendă (numele Muntelui Retezat provine din retezarea vârfului acestuia de către o față de uriaș – *Legenda Muntelui Retezat*) sau de la obiectul unei acțiuni (munții în care sihastrul își ascunde “galițele” la invazia tătarilor capătă denumirea de Găina și Cocoșul – *Legenda Munților Găina și Cocoșul*).

Crearea legendelor toponimice are la bază un procedeu de natură filozofică, explicația fiind căutată “pe cale lingvistică, mult mai comodă în mânăuiree, fiindcă se fundamentează numai pe derivarea cuvintelor” (O. Bârlea, *Folclorul românesc*, București, Editura Minerva, 1981, vol. I, p. 116).

Construcția toponimică îmbracă mai

multe forme lingvistice. Substantivul comun (muntele, râul, valea etc.) este însoțit îndeobște de un nume propriu cu valoare de apozitie, care în majoritatea situațiilor reproduce apelativul personajului, de exemplu: muntele Vâlcoi, râul Buzău, muntele Bârsan. Câteodată apozitia – nume propriu se formează prin procedeu derivării cu ajutorul sufixelor: Tătarca, Tătărca, Păgâniștea, Păgânișoara.

O modalitate frecventă de alcătuire a toponimelor constă în asocierea formelor substantivale-genitivale la substantivele comune pe care le determină: Stânca Doamnei, Dealul Muierii etc.

Din mulțimea legendelor etiologice geografice se detașează ca un caz particular, care comportă o discuție separată, poveștile legendare țesute în jurul formațiunilor montane Baba Dochia și Oile ei.

După unele păreri, existența și denumirea stâncilor Babele se leagă de cultul zeiței Rhee, cunoscut din cele mai îndepărtate vremuri în părțile din nordul Istrului și ale Mării Negre. La începuturi, zeita a fost adorată pe teritoriul dacic, ca și în alte ținuturi pelasge, cu numele de Rhee (în Dacia Preistorică, N. Densușianu, București, Institutul de Arte Grafice “Carol Göbl”, 1913). Ulterior triburile pelasge din nordul Dunării de Jos o venerază numind-o Dacia; în legende și cântecele populare românești apare ca Dochia sau Dochiana.

Romanii îi spuneau zeiței Rhee, Magna deum Mater, Deum Mater (la Apulum), Terra Mater sau Maja, acest din urmă antroponimic având sensul de moașă sau bunică.

Formațiunile stâncoase regăsite în Bucegi ca și pe Ceahlău, la Izvorul Argeșului, dar și la cel al Ialomiței, în Banat și totodată în Oltenia sunt considerate simulacre primitive ale Rheei.

Dacă detasăm din mulțimea legendelor etiologice geografice pe cele care narează întâmplări legate de existența unor personalități istorice (O. Bârlea, op. cit., p. 52), zăbovind puțin cu comentariul aici,

atenția se concentrează asupra modului cum sunt transpuse faptele trecutului în epicul legendar.

Textele de legendă nu trebuie înțelese ca pagini ale unei cronici orale anonime, dar nici total abstrase adevărului atestat în documente. Memoria populară ignoră faptul obiectiv, detaliul concret dar reține și perpetuează în forma legendei situații și comportamente tipice, relații sociale specifice unei anumite perioade. Narațiunile legendare nu consemnează mecanic trecutul, ci prelucrat în imagine poetică. Durata memoriei fiind de 5-6 generații, adică de aproximativ 150-200 ani (conform cercetărilor lui A. van Gennep), după această limită evenimentele reale se deformează; ele sunt asimilate cu altele, pierzându-și coordonatele proprii. Cu trecerea vremii, sâmburele de adevăr istoric, transformat de fantezia generațiilor succesive, pătrunde pe tărâmul imaginarului de mit sau basm.

Ar fi deci exagerată orice tentativă științifică de reconstituire a adevărului istoric după evenimentele legendei. Și tot atât de hazardat ar fi să construim imaginea unei personalități după datele personajului legendar care o reprezintă.

Imaginația populară nu se oprește numai asupra unor domnitori îndrăgiți pe care-i glorifică, conferindu-le atributele deosebite ale protagonistului din basm. Și prezența haiducilor, colorată de nimbul ficțiunii populare, amintește adesea de eroul poveștilor; acțiunile lui Pinteau sunt neobișnuite căci haiducul, folosind o cheie fermecată, iarba fiarelor, poate pătrunde după voie în orice loc, *“de-ar fi fost sute de uși ferecate și fiecare ușă cu sute de lacăți incuiată”* (Legenda despre Valea lui Pinteau).

Spațiul și timpul surprinse în filonul epic al povestirilor legendare corespund unor determinări concrete, obiective, coexistente pe alocuri cu altele, subiective, aparținând zonei fantasticului.

Punctările spațiale rămân îndeobște la nivelul fixării geografice a obiectivelor. Fântâna lui Ducipal s-a format *“aproape de*

muntele Petridului, la care unii-i zic și Cheia Turzii, în care sunt multe peșteri de multe veacuri, pentru că acest munte de stâncă este tăiat de Valea Hășdatului...”. (Legenda despre Fântâna lui Ducipal). Nu de puține ori locurile care indică un spațiu concret, delimitat geografic, sunt spiritualizate prin popularea cu ființe mitice: așa se înfățișează muntele Tâmpa, deformat sub călcătura grea a uriașului, Piatra Teiului, pe vârful căreia și după apariția ei oamenii au impresia că descifrează noaptea silueta unui spirit malefic, Ceahlăul, loc de întâlnire și complot a patru făpturi bântuite de gândul distrugerii.

Un interes deosebit stârnește legenda dealului Buneiu, prin confruntarea a două ipostaze ale duratei temporale: obiectivă și subiectivă.

Timpul narațiunii este creionat în trei momente esențiale, corelate cu o anumită viziune asupra spațiului. Momentul prim corespunde unei stări de ordine și echilibru: bătrânul sătean care avea deprinderea de a-și paște oile pe muchia dealului din vecinătatea satului său duce o existență firească în locul de baștină. Este segmentul expozitiv al legendei. O întâmplare spectaculoasă rupe cursul faptelor: descoperirea unei comori într-o descizătură a dealului are un efect de vrajă asupra personajului, care pătrunde și rămâne închis în spatele unui perete de stâncă. Piatra *“fermecată”*, care numai la șapte ani se deschidea o dată, delimitează un spațiu fantastic, mica grotă din pântecul dealului, în care prezența bogățiilor sensibilizează spiritele mitice păzitoare ale comorilor. În acest loc fabulos, timpul obiectiv se comprimă, prin trăirile subiective ale duratei, așa încât șapte ani înseamnă pentru personaj parcurgerea unei secunde (*“Lui însă i s-au părut șapte ani numai cât o clipită”*).

Lectura legendelor etiologice, mereu deschisă cititorului sensibil la diferite vârste și niveluri de evaluare, oferă privilegiul cunoașterii unor crâmpie de spiritualitate românească.

Căci dacă, așa cum menționează Lucian Blaga în Elogiul Insulei, “*de subt orice ruină izvorăște un fluviu de melancolie*”, în fiecare colț de stâncă, poiană sau șipot se închid ecouri de simțire și cugetare creatoare, în zămisliri de poveste.

BIBLIOGRAFIE

1. Bîrlea, O., *Folclorul românesc*, București, Editura Minerva, 1981, vol. I, p.116.
2. Densușianu, N., *Dacia Preistorică*, București, Institutul de Arte Grafice “Carol Göbl”, 1913.
3. Eretescu, C., *Noțiunea de metamorfoză în folclor*, în R.E.F.,nr.2/1970, p.30, București, Editura Academiei.
4. Florea Marian, S., *Bradul la poporul român*, în Albina Carpaților, IV, Sibiu, oct. 1879 –Sept. 1880, p. 90.
5. Pamfilie, T., *Povestea lumii de demult*, București, Librăriile Socec și C. Sfetea, 1913, p. 18.
6. Petriceicu-Hașdeu, B., *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a românilor*, lucrat sub auspiciile Academiei Române, București, Socec, 1886-1893, vol. III.
7. Publius Nasso, O., *Metamorfoze*, cartea VI, p. 181.
8. Rădulescu-Codin, C., *Legende, tradiții și amintiri istorice, adunate din Oltenia și din Muscel*, București, Editura Socec, 1910, p. 7.
9. Sbierea, G., *Colinde, cântece de stea și urări la nunți*, Cernăuți, Editura Societății pentru Cultura și literatura română în Bucovina, 1888, pp.11-12.
10. Stahil, P., *Folclorul și arta populară românească*, București, Editura Minerva, 1968, p.45.
11. Vulcănescu, R., *Coloana Cerului*, București, Editura Academiei R.S.R., 1972, p.67.